

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ НА ПОСТТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

***Анотація.** В статті розглянуто сучасні проблеми розвитку фермерських господарств, виходячи з вимог вітчизняної економічної моделі та обґрунтовані шляхи адаптації фермерів до стандартів інформаційного суспільства*

***Ключові слова:** фермерські господарства, інформаційне суспільство, аграрне виробництво.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі функціонування вітчизняного аграрного сектора продовжується процес системних трансформацій, обумовлених формуванням підприємницького співтовариства і становленням відповідних інститутів. Глобальні макроекономічні тенденції примушують сільгоспвиробників шукати нові, ефективніші способи використання ресурсного потенціалу шляхом оптимізації організаційно-виробничої системи, а також техніко-технологічного забезпечення.

Слід зазначити, що в нинішніх умовах до керівників сільськогосподарських підприємств пред'являються жорсткіші вимоги в плані здатності розробляти і реалізовувати стратегічні рішення по активізації співпраці з іншими суб'єктами аграрного підприємництва. Необхідно відмітити, що далеко не всі сільгоспвиробники здатні адаптуватися до подібних умов і самостійно здійснювати середньо - і довгострокове планування господарської діяльності. Даний факт набуває особливого змісту, зважаючи на значення фермерських господарств у сфері сільськогосподарського виробництва і вплив даних господарюючих суб'єктів, як на характер функціонування аграрного сектора, так і на перспективи соціально-економічного розвитку сільських територій.

Аналіз останніх досліджень. Слід зазначити, що перспективи розвитку фермерських господарств як суб'єкта аграрного підприємництва на тлі

трансформації системи аграрних відносин досліджувалися в роботах В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, О.Г. Шпикуляка, О.В. Чаянова та ін..

Мета статті. Проте, на нашу думку, недостатньо вивченими залишаються сучасні проблеми адаптації фермерського способу господарювання до моделі постіндустріального інформаційного суспільства, яка нині формується в національному макроекономічному середовищі. В зв'язку з цим метою статті є вивчення шляхів розвитку фермерських господарств в умовах посттрансформаційної економіки.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що на нинішньому етапі розвитку вітчизняного аграрного виробництва певний відсоток сільськогосподарської продукції припадає на частку фермерських господарств. За даними Управління статистики України, в структурі господарюючих суб'єктів фермерські господарства складають в середньому 75 % від загального числа суб'єктів аграрного підприємництва, проте їх вплив на виробництво сільськогосподарської продукції є менш істотним. При збільшенні виробництва за період 2005-2010гг. на 1588,3 млн. грн або 46% частку фермерських господарств в загальному об'ємі складає 5% і 7 і 2% в рослинництві і тваринництві відповідно (Таблиця 1).

Розглядаючи динаміку структури вироблюваної продукції, слід зазначити переважаючий характер рослинницької галузі, питома вага якої впродовж аналізованого періоду склала не менше 85%. Дані обставини дають підстави зробити вивід про певну загальмованість в розвитку фермерської моделі господарювання і нездатності даного сектора аграрного підприємництва самостійно виконувати стратегічні завдання по забезпеченню населенню продовольством.

Таблиця 1

**Виробництво валової продукції сільського господарства
фермерськими господарствами**

Показники	Роки					2010 до 2005, +/-
	2005	2007	2008	2009	2010	
У порівняльних цінах 2005, млн. грн.						
Валова продукція – всього	3424,6	3477,2	5921,4	5074,9	5012,9	1588,3
у тому числі						
продукція рослинництва	3101,8	2884,9	5263,1	4393,6	4253,1	1151,3
продукція тваринництва	322,8	592,3	658,3	681,3	759,8	437
У відсотках до підсумку						
Валова продукція – всього	100	100	100	100	100	-
у тому числі						
продукція рослинництва	90,6	83	88,9	86,6	84,8	-5,8
продукція тваринництва	9,4	17,0	11,1	13,4	15,2	5,8
У відсотках до загального обсягу сільськогосподарського виробництва						
Валова продукція – всього	3,7	3,9	5,7	5,0	5,0	1,3
у тому числі						1,5
продукція рослинництва	5,7	5,8	8,1	7,1	7,2	1
продукція тваринництва	0,8	1,5	1,7	1,7	1,8	

Зокрема В.Я. Месель-Веселяк відзначив недостатній рівень матеріально-технічної бази фермерських господарств. "Фермери мають тільки 0,8 трактора, навіть одного трактора не маємо, 0,2 комбайна, 0,4 сівалки. Тому матеріально технічна база, будемо вважати, є дуже важкою і працювати людям у цих господарствах дуже важко", - наголосив він. За словами академіка, аби трохи підняти розвиток фермерських господарств, то й держава має долучитися до цього процесу. "Але фермери отримують 153 гривні державної дотації, а сільгосппідприємства мають 479 гривень на гектар", - зазначив науковець.[3]

Як відмітив президент УАК Леонід Козаченко на XXII з'їзді Асоціації фермерів та приватних землевласників України, сьогодні перед фермерами

постають нові загрози та ризики, що лежать у законодавчому полі. І у селян немає виходу, окрім як професійно і фахово розбиратися у законодавстві, більше того, - впливати і брати безпосередню участь у прийнятті законів. [4]

Дана ситуація стала результатом недостатньої ефективності практичної реалізації концепції фермеризації сільськогосподарського виробництва, згідно якої ведення агробізнесу на сімейній основі має більший соціально-економічний ефект, ніж при використанні найманої праці, коли селянин є фактично відірваним від землі.

Як відмічає С.В. Васильчак, істотною ознакою фермерських господарств є повна відповідальність селянина за результати своєї діяльності, чого не спостерігається на інших видах сільськогосподарських підприємств, де відповідальність є колективною або частковою. Саме тому фермерські господарства вважаються однією з прибуткових та перспективних форм господарювання на селі.[5]

Проте дана концепція не повною мірою враховувала весь спектр проблем, з якими зіткнулися фермери, будучи самостійними господарюючими одиницями. У сучасних умовах сільгоспвиробник вимушений вирішувати проблему збуту продукції, не тільки виходячи з умов конкурентної боротьби на місцевому рівні, але також долаючи монополізм у сфері переробки і надання сервісних послуг.

Про небезпеку подібної ситуації говорив А.В. Чаянов, коли досліджував шляхи еволюції сімейно-трудового господарства як підприємницької одиниці на селі. Він, зокрема відзначав, що при виході з напівнатурального ведення господарської діяльності, селянин потрапляє під владу крупних торгових підприємств, які залучають до сфери свого впливу дрібні селянські господарства, монополізують їх зв'язки з ринком, підпорядковували їх потім своєму впливу. [6]

У сучасних умовах подібний диктат означає вимушений перехід фермерів на випуск продукції, зручної для підприємств переробки і трейдерів, але не для

кінцевого споживача. Підтвердженням даного висновку є аналіз вироблюваної сільськогосподарської продукції. (Таблиця 2)

Таблиця 2

**Динаміка виробництва сільськогосподарської продукції
фермерськими господарствами**

Показники	Роки				2010 до 2007 +/-
	2007	2008	2009	2010	
Зернові та зернобобові, тис. т	3249,5	6857,3	5555,8	4702,5	1453
Цукрові буряки, тис. т	1410,4	817,9	454,4	1154,7	-255,7
Соняшник, тис. т	688,7	1182,5	1138,6	1208,5	519,8
Соя, тис. т	88,2	93,1	130,3	236,4	148,2
Ріпак, тис. т	166,5	485,7	254,9	220,8	54,3
Картопля, тис. т	117,0	135,6	132,5	161,3	44,3
Овочі, тис. т	168,2	275,9	223,7	211,9	43,7
М'ясо (у забійній вазі), тис. т	40,2	45,7	40,8	47,6	7,4
Молоко, тис. т	94,7	97,4	106,0	112,1	17,4
Яйця, млн. шт	60,2	61,5	73,6	78,4	18,2

За період 2007-2010гг по більшості показників спостерігалось зростання виробництва сільськогосподарської продукції, причому переважно за рахунок зернових і технічних культур. Так, зокрема, приріст валового збору зернових і зернобобових культур склав 1453 тис.т або 45%, соняшнику - 519,8 тис.т або 76%, сої і ріпаку - відповідно 148 тис.т (168%) і 54,3 тис. т. (32,6%). Слід при цьому відзначити, що аналізовані процеси в тваринництві виглядають істотно скромнішими, а саме приріст по м'ясу за досліджуваний період склав 7,4 тис.т (18%), по молоку - 17,4 тис.т (18%), а яєць в 2010 році в порівнянні з 2007 роком отримано на 18,2 млн.шт або (30%) більше.

Крім того саме зростання виробництва сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах недостатньо стабільний, має місце певна синусоїдальність, яку важко пояснити падінням попиту у населення на дані групи товарів (хліб, овочі, м'ясо і ін.) Найбільш чітко дана тенденція відбивалася при аналізі динаміки валового збору зернових і зернобобових культур. Так в 2008 році приріст валового збору в порівнянні з аналогічними показниками 2007 року склав 3607,8 тис.т або 111%, проте вже в 2009 році

відбулося скорочення валового збору на 1301,5 тис.т (20%), яке продовжилося в 2010 році.

Зважаючи на стабільний характер попиту населення на хлібобулочні вироби, ми можемо зробити висновок про те, що подібна тенденція була викликана зниженням активності трейдерів на даному сегменті продовольчого ринку, а отже фермери позбавлені можливості самостійно реалізовувати даний товар кінцевому споживачеві.

Найбільш стабільною є ситуація з виробництвом соняшнику, де впродовж аналізованого періоду спостерігається стійке зростання валового збору, проте цей факт свідчить швидше про ігнорування агротехнологічних вимог, пов'язаних з правилами ротації культур по полях, ніж про успіхи у сфері аграрного бізнесу.

В умовах невизначеності істотна частина фермерів займається вирощуванням соняшнику, оскільки на внутрішньому ринку на дану продукцію є стабільний попит серед переробляючого сектора, проте при цьому катастрофічно погіршується рівень родючості ґрунтів. Певні коливання валового збору, що мали місце в 2009 році, пояснюються впливом природно-кліматичних умов і лише підтверджують висновок про загальний характер залежності господарської діяльності вітчизняних фермерів від політики трейдерів і переробних підприємств.

Результатом ситуації, що склалася, стали дві суперечливі тенденції: поступове скорочення чисельності фермерських господарств за рахунок менш пристосованих суб'єктів аграрного підприємництва і одночасне збільшення рівня прибутковості у сільськогосподарських підприємств, що залишилися, які отримали додаткову перевагу за рахунок зниження рівня конкурентної боротьби. У цих умовах ми спостерігаємо не тільки зростання виручки і прибутку, але і певне відновлення у виробництві тваринницької продукції. За аналізований період виручка від реалізації продукції тваринництва виросла на 316,8 млн.грн або 43%, а рівень рентабельності збільшився на 6,4% (Таблиця 3).

Таблиця 3

Результати сільськогосподарської діяльності фермерських господарств

Показники	Роки				2010 до 2007 +/-
	2007	2008	2009	2010	
Виручка від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг	4861,8	6904,9	8383,0	10788,8	5927
у т.ч. від сільськогосподарської продукції	4693,4	6618,4	8096,9	10585,8	5892,4
з неї					
продукції рослинництва	4271,4	5947,8	7491,8	9847,0	5575,6
продукції тваринництва	422	670,6	605,1	738,8	316,8
Прибуток, збиток (-) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг	1065,5	1321,4	1603,1	2626,2	1560,7
у т.ч. від сільськогосподарської продукції	1066,6	1307,6	1567,5	2588,8	1522,2
з неї					
продукції рослинництва	1086,8	1265,8	1549,7	2575,8	1489
продукції тваринництва	-20,2	41,8	17,8	13,0	33,2
Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності, %	28,1	23,7	23,6	32,2	4,1
у т.ч. від сільськогосподарської продукції	29,4	24,6	24,0	32,4	3
з неї					
продукції рослинництва	34,1	27	26,1	35,4	1,3
продукції тваринництва	-4,6	6,7	3	1,8	6,4

В цілому ж об'єм прибутку за аналізований період виріс на 1560,7 млн. грн або 146%, в т.ч. приріст у галузі рослинництва склав 1489 млн. грн (137%), а в тваринництві - 33,2 млн. грн. Слід проте відзначити, що у вказаних тенденціях є певна нестабільність. Так обсяг прибутку в тваринництві, починаючи з 2009 року, поступово знижується: у 2009 - на 24 млн грн або 58% в порівнянні з минулим роком, а в 2010 році аналогічний показник склав -4,8 млн.грн або 33%. Подібна негативна динаміка є наслідком впливу зовнішніх чинників, а саме деструктивної діяльності переробних підприємств і перекупників, які монополізували відповідні сегменти аграрного ринку, унаслідок чого отримали можливості для цінового диктату.

Таким чином ми бачимо, що важливим фактором, який стримує розвиток вітчизняного фермерства, є відсутність механізму реалізації

сільськогосподарської сировини, який забезпечував селянам можливість самостійного виходу безпосередньо на кінцевого споживача, уникаючи посередників. Проблема фермерських господарств в даному аспекті полягає у практичній неможливості, на відміну від приватних фірм або кооперативних організацій, утримувати власні торгівельні точки.

Позитивно вплинути на таку ситуацію може активізація діяльності регіональних оптових ринків, а також формування на базі фермерських господарств системи обслуговуючих кооперативів, які зокрема можуть надавати збутові послуги. Однак в останньому випадку невирішеною лишається проблема підготовки відповідних фахівців, що мають забезпечити консолідацію фермерів до кооперативних об'єднань, а також надання консультаційних послуг представникам фермерської громади. Важливу роль у результаті цього питання мають відігравати регіональні навчально-наукові заклади, співробітники яких, знаходячись у постійній співпраці із представниками аграрного підприємництва, забезпечать їхню адаптацію до вимог моделі постіндустріального інформаційного суспільства.

Висновки. На сучасному етапі розвитку вітчизняного аграрного сектору фермерські господарства відчують значні труднощі, які пов'язані із наявними протиріччями між складовими в системі АПК. Наслідком надмірної залежності господарської діяльності фермерів від політики представників переробно-реалізаційної сфери стали скорочення кількості фермерських господарств, а також певна нестабільність в низці напрямів виробництва сільськогосподарської продукції.

Певним чином оздоровити існуючий стан речей може активізація співпраці між представниками аграрного підприємництва та науковою спільнотою, в ході якої фермери матимуть змогу не тільки самостійно створюючи інтеграційні структури кооперативно-корпоративного типу, але й в цілому ефективніше адаптуватися до стандартів сучасної економічної моделі.

Література

1. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. – М.: Логос, 2000. – 304с. – (Первоисточник).
2. Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество: Пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига»; Спб.: Terra Fantastica, 2004. – 602 с. – (Philosophy).
3. Українські фермери в господарстві у середньому мають 0,8 трактора
Режим доступу: <http://a7d.com.ua/novini/3835-ukrayinsk-fermeri-v-gospodarstv-u-serednomu-mayut-08-traktora-ekspert.html>
4. Українські фермери віддають суспільству 800 грн. з кожного гектара землі
Режим доступу <http://a7d.com.ua/novini/5791-lkozachenko-ukrayinsk-fermeri-vddayut-susplstvu-800-grn-z-kozhnogo-gektara-zeml.html>
5. Формування та перспективи розвитку фермерських господарств у ринкових умовах Васильчак С.В., Жидяк О.Р. Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.4. Режим доступу http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltnu/19_4/147_Wasyliczak_19_4.pdf
6. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство: Избранные труды/Редкол.сер.: Л.И. Абалкин (пред.) и др. – М.: Экономика, 1989. – 492 с. – (Экон.наследие)

Аннотация. В статье рассмотрены современные проблемы развития фермерских хозяйств, исходя из требований отечественной экономической модели и обоснованы пути адаптации фермеров к стандартам информационного общества

Ключевые слова: фермерские хозяйства, информационное общество, аграрное производство

Summary. The modern problems of development of farmer economies are considered in the article, coming from the requirements of domestic economic model and the ways of adaptation of farmers are grounded to the standards of informative society

Keywords: farmer economies, informative society, agrarian production